

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-10-74-64>

УДК 378:373.3.011.3–051

Яремчук Н.Я., Магера Н.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглянуто зміст професійно-комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи за умов реформування вищої ланки освіти. Охарактеризовано структурні компоненти професійно-комунікативної компетентності, які є тісно взаємопов'язані між собою і беруть участь у формуванні понятійного апарату даної компетентності. У науковій роботі проаналізовано сутність поняття професійно-комунікативної компетентності, зв'язок і вплив на нього комунікативної компетентності. Описано роль та особливості педагогічного спілкування з усіма учасниками освітнього процесу – колегами, батьками, вихованцями. Зазначено стилі педагогічного спілкування: притаманні їм ознаки, моделі поведінки вчителів у відповідності до обраних ними стилів, особливості взаємодії зі школярами початкової школи. Доведено, що структурні компоненти формують уявлення про даний вид компетентності, забезпечуючи її повноцінне функціонування.

Ключові слова: комунікативна компетентність, професійно-комунікативна компетентність, компоненти, педагогічне спілкування, стиль спілкування, педагогічна техніка.

Yaremchuk Nataliya, Mahera Nataliia

Ivan Franko National University of Lviv

CONTENTS AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOLS

Summary. In the article is observed the content of professional and communicative competence of future elementary school teachers in the context of higher education reform. The structural components of professional and communicative competence, which are closely interconnected, are characterized. The structure of professional-communicative competence is represented by two components (individual-personal, interactive-practical), which in turn consist of five important components (emotional, verbal-logical, social-communicative, interactive, technical) that form the idea of the given competence. The essence of the concept of professional and communicative competence, communication and influence on its communicative competence are analyzed in the scientific work. A number of scientists who worked on the disclosure of the professional and communicative competence of future primary school teachers were identified. The role and features of pedagogical communication with all participants of the educational process – colleagues, parents, and pupils – are described. The styles of pedagogical communication (communication on the basis of passion for joint creative activity, communication based on friendly attitude, remote communication, communication-intimidation) are indicated: inherent characteristics, behaviors of teachers in accordance with their chosen styles (authoritarianism, democracy, liberty) peculiarities of interaction with elementary school students (affectionate, friendly attitude towards pupils or, indifferently, authoritarian, negative attitude). Also, the place of pedagogical technique in the process of teacher's professional activity is determined. Pedagogical technique is part of the technical component of professional and communicative competence and involves the teacher's ability to: communicate verbally (culture and technique of speech (intonation, tempo of speech, rhythm)), communicate non-verbally (appearance, facial expressions, gestures, pantomimics), psyche and psychomic physical state (muscle tension, breathing, emotions, observation, attention, focus). It plays a significant role in the achievement of pedagogical skills. It is proved that the structural components form an idea of this type of competence, ensuring its full functioning.

Keywords: communicative competence, professional and communicative competence, components, pedagogical communication, style of communication, pedagogical technique.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку професійної освіти головним завданням є підготовка кваліфікованого спеціаліста, який є фахово конкурентноспроможний, здатний ефективно працювати керуючись не лише державними, а й міжнародними стандартами, вміє демонструвати свої відмінні професійні знання та компетентності, виявляє готовність до постійного самовдосконалення та саморозвитку. Серед професійних якостей у підготовці вчителя початкових класів вагоме місце належить формуванню професійно-комунікативної компетентності, адже педагогічна діяльність ґрунтується на вмінні будувати процес спілкування, організації комунікативної професійної діяльності у різних соціокультурних умовах. Відповідно, аналіз змісту, структури

та особливостей формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів є актуальним у всіх теоретико-прикладних аспектах і зумовлює потребу наукового дослідження у розрізі методології компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості професійно-комунікативної компетентності у процесі підготовки різних спеціалістів досліджувала низка науковців: С.А. Александрова, Ю.С. Вторнікова, Н.Л. Зверева, І.В. Когут, І.М. Писаревський, О.М. Тур, М.М. Сідун, С.О. Скворцова. Розкриття поняття та змісту професійної компетентності відображено у працях: В.Є. Берека, Т.І. Ваколя, А.В. Галас, О.О. Жигайло, Т.В. Коваль, О.О. Красовська, О.М. Лутаенко, І.О. Пальшкова, М.А. Юзик.

Формуванню комунікативної компетентності у вчителів початкових класів присвячені дослідження: О.В. Боровець, А.Л. Ігнатуша, І.А. Кравцова, К.І. Ляшенко, О.О. Максимова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи, на недостатню розробленість теоретичної бази для розкриття особливостей професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів та межовість трактування через загальні особливості професійно-педагогічної комунікації, спонукало більшість дослідників вивчати дану проблематику опираючись на загальні засади та особливості підготовки вчителів початкової школи без специфіки компетентнісного підходу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проаналізувати зміст і структуру професійно-комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи дефініцію «професійно-комунікативна компетентність» варто звернутися до поняття «комунікативна компетентність». Лінгвісти поняття «комунікативна компетентність» розглядають як «сукупність знань про спілкування в абсолютно різних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад взаємодії, умінь їх ефективного застосування у процесі спілкування в конкретних умовах в ролі адресанта й адресата» [3], методисти – «як здатність людини, встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими індивідами» [1]. Така компетентність складається не лише зі сукупності знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне педагогічне спілкування, а й припускає вміння змінювати коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим партнерами по спілкуванню.

Відповідно до цього існує декілька визначень поняття «професійно-комунікативної компетентності». У контексті трактування даного поняття важливим є дослідження професійно-комунікативної компетентності вчителя початкових класів, здійснене С. Сковрцовою та Ю. Вторніковою. У своїй праці «Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів» науковці формують авторську позицію звертаючись до наукових поглядів Н. Бібік, А. Богущ, Ю. Ємельянова, Ю. Жукова, М. Заброцького, І. Зимньої, В. Кан-Калика, К. Касярум, Л. Коваль, О. Леонтьєва, А. Маркової, Т. Симоненко, О. Семенов. Отож, професійно-комунікативна компетентність (ПКК) вчителя початкових класів – це особистісне утворення, що проявляється у процесі педагогічної комунікації з усіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками та колегами) і виявляється в здатності актуалізувати і застосовувати здобутий досвід комунікативної діяльності, а також індивідуальні якості особистості для досягнення цілей та завдань навчання і виховання, що зазначені в Державному стандарті загальної початкової освіти [4].

Одним із важливих питань у процесі формування професійно-комунікативної компетентності є визначення її складових та аспектів. С. Сковрцова розробила структуру ПКК, виходячи із особливостей педагогічної діяльності та професійно-педагогічного спілкування.

Структура ПКК педагога представлена поєднанням двох складових (базовий рівень-щабель): індивідуально-особистісного та інтерактивно-практичного компоненту, які у свою чергу містять 5 складових *ПКК*: емоційну, вербально-логічну, соціально-комунікативну, інтерактивну і технічну. У такий спосіб, запропоновані компоненти об'єднують групи складових ПКК, основу яких становлять компетенції, що базуються на знаннях, уміннях, навичках, досвіді діяльності та емоційно-ціннісному ставленні до неї [4].

Виокремлення *емоційної складової* у структурі ПКК вчителя можна пояснити необхідністю володіння педагогом психолого-педагогічними якостями і вміннями, що створюють основу для оволодіння майстерністю педагогічного спілкування. Варто зауважити, що успішність і результативність спілкування залежить від умінь учителя «подати себе», створити позитивний настрій, атмосферу, а це у свою чергу стає можливим лише за умови глибокого розуміння вчителем самого себе, своїх потреб. Водночас, психологи наголошують на тому, що викладач має дотримуватися внутрішньої психологічної схеми протікання процесу професійного – педагогічного спілкування, а саме: відправляю думку – стежу за сприймання думки комунікативним партнером (*перцептивна компетенція*) – сприймаю думку партнера (*компетенція емпатії*) – оцінюю її (*оцінна компетенція*) – посилаю у відповідь нову думку [6, с. 327].

Варто наголосити на тому, що важливим вмінням майбутнього педагога в процесі спілкування з іншими людьми є вміння виражати свої емоції, почуття і водночас вміти «зчитувати» емоції своїх співрозмовників. Адже вчителі початкової школи закладають основи емоційної грамотності у дітей, яка у майбутньому допоможе учням початкової школи досягти позитивного результату у процесі спілкування із своїми однолітками, вчителями та батьками, а також, розуміти свої потреби, бажання, формувати перед собою цілі та прикладати максимально зусиль до їхнього досягнення.

Головним педагогічним завданням учителя є формування в учнів ключових та предметних компетентностей, що можливо тільки за умов психологічно й дидактично обґрунтованого та виваженого подання предметної інформації, а для цього він повинен знати відповідні закони подання та сприймання навчальної інформації учнями певних вікових категорій та типологічних груп [4].

Зважаючи на це, виокремлення *вербально-логічної складової* зумовлено логікою освітнього процесу (за А. Кузьмінським та В. Омеляненко) [6, с. 96], що складається з таких наступних кроків: 1) розуміння та усвідомлення навчальних і виховних завдань; 2) оволодіння знаннями; 3) упровадження законів і правил; 4) формування умінь і навичок; 5) застосування знань; 6) аналіз та оцінка навчальної діяльності. Попередній рівень знань, умінь, навичок та розвитку особистості зумовлюється рівнем навченості і розвитку особистості на певний час. Окрім цього дана складова передбачає вміння педагога розуміти зміст та мету усних та письмових висловлювань учнів початкових класів. Також, відображає вміння пе-

дагога займатися пошуком необхідної інформації, подальшою її обробкою. Зібрану інформацію сортувати та групувати за категоріями тощо.

Наступною складовою виокремлюють – *інтерактивну*. Виокремлення якої зумовлене зацікавленістю науковців проблемою взаємодії та взаєморозуміння між педагогами і їхніми вихованцями (О. Бодальов, Н. Синягіна та ін.), що потребує від педагога наявності певних психологічних характеристик. Характер педагогічної діяльності постійно приводить вчителя до комунікативних ситуацій, які потребують від нього таких якостей, які б сприяли ефективній взаємодії, а саме: здатність до рефлексії, емпатія, гнучкість, товарицькість, здатність до співпраці [4]. Зазначені якості сприяють стану емоційного комфорту, інтелектуальної активності, творчого пошуку; формують гуманістичний потенціал учителя; сприяють розвитку особистості кожної дитини; і, звичайно, забезпечують доцільність та ефективність педагогічної взаємодії. Отож, емоційна складова є основою для реалізації інтерактивної складової ПКК педагога. Установлено професійно значущі характеристики особистості вчителя, а саме – ступінь залучення до розвивального педагогічного процесу; спрямованість на успіх дитини; вміння помічати в людях лише добре; здатність підтримувати стосунки з різними людьми з різних сфер життя. Варто додати, що міжособистісні взаємини в освітньому середовищі повинні ґрунтуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються як рівноправні учасники процесу спілкування, оскільки лише за даної умови можливо встановити доброзичливий контакт між людьми і підтримувати діалог. Питання, яке стосується міжособистісних відносин в учнівському колективі є особливо важливим, оскільки освітній процес передбачає виникнення відносин між його учасниками. Для того, щоб цей процес виявився ефективним, насамперед важливо, щоб здобувачі освіти вміли правильно налагоджувати взаємини всередині колективу. Вступаючи у спілкування та інтеракцію всередині своєї групи (класу), діти виявляють своє ставлення до тих, чи інших осіб. Це проявляється в їхній поведінці, школярі стають замкнутими і не готовими до спілкування або ж навпаки. У дитячих колективах, де немає або слабо виражені загальні цілі, завдання й цінності важко досягнути позитивної взаємодії між школярами. В іншому випадку взаємодія має опосередкований характер: взаємини між членами класу опосередковуються цінностями та цілями спільної діяльності, які в ній прийняті. Формування позитивних міжособистісних відносин між учнями певного класу зумовлює ефективність перебігу освітнього процесу. Позитивними взаєминами (формування яких залежить від наявності у вчителя професійно-комунікативної компетентності) є така взаємодія між учнями-учнями, вчителем-учнем, вчителем-батьками, вчителем-вчителем, яка ґрунтується на нормах та принципах моралі, характеризується розвинутою емпатією, доброзичливістю, відкритістю, справедливістю, взаємодопомогою, чесністю, колективізмом та співпрацею учасників. С. Скворцова зазначає, що сформувати моральні взаємовідносини можливо лише за умов пропагування моральних норм і цінностей,

тому особливо важливим є забезпечення наступності в моральному вихованні молодших школярів у процесі якого відбувається цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і ставлення, виховання звичок моральної поведінки [4].

Виокремлення *соціально-комунікативної складової* зумовлено значимістю спілкування педагога у процесі здійснення ним своєї професійної діяльності. З цього приводу С. Скворцова наводить визначення видатного психолога О. Леонтєва [4], який вважає, що педагогічне спілкування – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці й поза ним (як у процесі навчання так і у процесі виховання), яке має певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також на оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між вчителем та учнем в учнівському колективі. Доцільно зазначити, що основними функціями спілкування є такі: обмін інформацією, пізнання людьми один одного, досягнення взаєморозуміння. Крім того, будь-яка людина має потребу самовираження у процесі спілкування, одержання емоційної підтримки – співчуття, поваги до себе – визнання своєї особистості. Урахування цих потреб дуже важливе для вчителя. Важливим компонентом спілкування педагога є культура його мовлення, яка включає: лексичну (використання синонімів, метафор, епітетів), граматичну (використання іншомовних слів, числівників, відмінників, відмін, побудова речень), орфоепічну (наголоси, вимова звуків) правильність мовлення. Велику роль відіграє експресивність мовлення, тобто його виражена емоційність. Зокрема, експресивність мовлення проявляється у застосування педагогом різних інтонацій (наголоси, зміна висоти звуків, ритму, паузи). Саме інтонації надає барв мовленню педагога. Варто пам'ятати, що інтонація може нести до 40% інформації. Беземоційна монотонна мова не здатна привернути увагу учнів, навчити запам'ятовувати головне, виразити особисте ставлення вчителя до інформації, яку він подає дітям. Крім інтонації, до засобів виразності мови належить використання анафор (прислів'я, повтори, приказки), градацій (повтор основного поняття з посиленням і розширенням речення), інверсій (непрямий порядок слів у реченні), градацій (повтор основного поняття з посиленням і розширенням речення). Особливо увагу діти зосереджують на мовленні педагога. Неправильна вимова будь-яких звуків здатна викликати у них сміх, глузування, жарти, а монотонна, одноманітна – нагання нудьги [7]. Варто зазначити, що педагогічне спілкування утворює певну систему стилів. Їх особливості залежать від обставин та індивідуальних характеристик учасників. Розрізняють такі стилі спілкування: 1) спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю. Головними його ознаками є активно-позитивне ставлення до дітей, любов до справи та співпереживання щодо спільної діяльності. Від вчителів, які обирають такий стиль спілкування, діти не втомлюються, вони є бадьорими, вмотивованими, переповненими позитивними емоціями, а головне «відкритими» до взаємодії; 2) спілкування, що базується на

дружньому ставленні. Суть даного стилю спілкування полягає в позитивному сприйнятті здобувачами освіти педагога, який виявляє прихильність, повагу до дітей, за допомогою створення атмосфери доброзичливості і довіри; 3) дистанційне спілкування. Дистанційне, тобто спілкування на певній відстані. Такий стиль спілкування характеризується лише формальними взаєминами, які необхідні аби тривав освітній процес. Навіть позитивне ставлення педагога до дітей не дає йому змоги уникнути авторитарності, що в свою чергу значною мірою знижує загальний творчий рівень спільної з дітьми роботи. Певна дистанція між педагогом та школярем необхідна, але вона в жодному разі не повинна виступати головним критерієм у міжособистісних взаєминах; 4) спілкування-залякування. Такий стиль характеризується негативним ставленням до учнів та цілковитою авторитарністю. Застосовують його педагоги, які нездатні організувати спільну діяльність. Ознаки такого спілкування проявляються в репліках: «Спробуйте тільки.., попереду вільна година...»; 5) спілкування-загравання. Педагог прагне завоювати авторитет, подобатися дітям, шляхом загравання. Це у свою чергу, має негативний вплив на результативність процесу педагогічного спілкування, адже воно поєднує позитивне ставлення до дітей з лібералізмом. Варто зауважити, що педагог, який обирає такий стиль спілкування не шукає способів організації взаємодії [2].

Технічна складова у структурі ПКК майбутнього вчителя початкової школи відображає зміст педагогічної техніки педагога. А.С. Макаренко увів поняття «педагогічна техніка», яке має нагадувати педагогові про необхідність дбати не лише про сутність нашої діяльності, а й про форму вияву своїх намірів, свого духовного потенціалу. Педагогічна техніка вчителя – це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент впливу на особистість дитини. Також, це володіння комплексом прийомів, які дають учителеві можливість глибше, яскравіше, талановитіше виявити свою позицію і досягти позитивного результату у процесі здійснення професійно-педагогічної діяльності. Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складників. Перша група (внутрішня педагогічна техніка), яка пов'язана з умінням педагога керувати своєю поведінкою: техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою); керування емоціями. Друга група (зовнішня педагогічна техніка) пов'язана з умінням впливати на особистість і клас, групу дітей: техніка організації контакту, управління педагогічним спілкуванням; техніка навіювання [5].

Отже, у процесі професійно-комунікативної діяльності актуалізуються всі складові ПКК вчителя початкових класів, що дає можливість ціле-

спрямовано впливати на їх розвиток. Безсумнівною є той факт, що з метою порозуміння зі своїми вихованцями і забезпечення ефективної результативності освітнього процесу в цілому, педагог має володіти культурою мовлення, оскільки мовлення для вчителя – це основний інструмент виховного та навчального впливу [4].

Висновки і пропозиції. Отже, беручи до уваги вищесказане можна зробити висновок, що кожен дослідник по-своєму трактує поняття «професійно-комунікативна компетентність». На наш погляд найбільш вдалими є визначення, окреслене С. Скворцовою. Погоджуємось, що професійно-комунікативна компетентність вчителя початкових класів – це компетентність, яка поєднує в собі комунікативні навички, які допомагають у процесі організації педагогічного спілкування з усіма суб'єктами освітнього процесу і, одночасно, виявляє здатність застосовувати дані навички для досягнення навчальних, виховних та розвивальних цілей.

Структуру професійно-комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів науковці визначали, беручи до уваги компоненти комунікативної компетентності.

Професійно-комунікативна компетентність складається з двох компонентів – індивідуально-особистісного та інтерактивно-практичного компоненту. В свою чергу ці компоненти охоплюють п'ять складових: емоційний (здатність вчителя усвідомлювати та демонструвати власні почуття, а також почуття інших учасників освітнього середовища; самовмотивованість та керування власними емоціями у стосунках із учнями, колегами, батьками), вербально-логічний (здатність педагога сприймати та усвідомлювати зміст і основну думку усних та письмових висловлювань; у разі необхідності актуалізувати в пам'яті професійні знання, фактичні дані, певну навчальну інформацію), соціально-комунікативний (здатність учителя в будь-якій педагогічній ситуації орієнтуватися на всіх учасників навчально-виховного середовища, приймати правильні рішення і, як результат, досягати поставлених цілей навчання і виховання); інтерактивний (виявляється у здатності педагога організувати продуктивну спільну навчально-виховну діяльність і спілкування; вміння кооперувати з іншими учасниками освітнього процесу для досягнення поставленої цілі), технічний (здатність викладача забезпечити процесуальний бік педагогічного спілкування; володіння технікою педагогічного спілкування).

Таким чином, визначення змісту та структури професійно-комунікативної компетентності забезпечує важливу роль задля розуміння про те, якими вміннями потрібно володіти педагогу аби здобути дану компетентність.

Список літератури:

1. Александрова С.А. Професійно-комунікативна компетентність : Тексти лекцій. Харків : ХНАКМГ, 2008, 40 с.
2. Баолинь М.А. Розвиток стилю педагогічного спілкування майбутніх учителів КНР як педагогічна умова підготовки до педагогічного спілкування з учнями. *Наукові записки*. 2011. № 101. С. 166–173.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавн. центр «Академія», 2004. 344 с.
4. Вторнікова Ю.С., Скворцова С.О. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів. Одеса, 2013. 290 с. URL: https://skvor.info/files/books/skvortsova_obl_monografia2.pdf (дата звернення: 16.10.2019).
5. Добридень А.В. Педагогічна техніка вчителя у контексті ідей А.С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності. Сер. : Педагогічні науки*. 2011. Вип. 8(1). С. 110–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vrm_2011_8%281%29__24 (дата звернення: 16.10.2019).

6. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка : підручник. Київ : Знання-Прес, 2008. 447 с.
7. Навроцька М. Спілкування як невід'ємна складова іміджу педагога. *Людинознавчі студії*. 2014. С. 9–18. URL: <http://dsru.edu.ua/pedagogics/arhiv/31/23.pdf> (дата звернення: 16.10.2019).

References:

1. Aleksandrova, S.A. (2008). *Profesiino-komunikatyvna kompetentnist* [Professional and communicative competence]. Kharkiv : KhNAKMH. (in Ukrainian)
2. Baolyn, M.A. (2011). Rozvytok stylu pedahohichnoho spilkuvannia maibutnikh uchyteliv KNR yak pedahohichna umova pidhotovky do pedahohichnoho spilkuvannia z uchniamy [Development of pedagogical communication style of future teachers of the PRC as a pedagogical condition to fulfill before pedagogical communication with students]. *Naukovi zapysky –Proceedings*, 101, 166–173.
3. Batsevyeh, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv : Akademiia. (in Ukrainian)
4. Vtornikova, Yu.S. & Skvortsova, S.O. (2013). *Profesiino-komunikatyvna kompetentnist uchytelia pochatkovykh klasiv* [Professional and communicative competence of elementary school teachers]. Odesa : Abrykos Kompany. Retrieved from: https://skvor.info/files/books/skvortsova_obl_monografia2.pdf
5. Dobryden, A.V. (2011). Pedahohichna tekhnika vchytelia u konteksti idei A.S. Makarenka [Teacher's pedagogical technique in the contex of A.S. Makarenko's ideas]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – The origins of pedagogical skill*, 8(1), 110–114. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8%281%29_24
6. Kuzminskyi, A.I., & Omelianenko, V.L. (2008). *Pedahohika* [Pedagogy]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
7. Navrotska, M. (2015). Spilkuvannia yak nevidiemna skladova imidzhu pedahoha [Communication as an important part of teacher's style]. *Lyudynoznavchi studiyi – Human studios*, 209–218. Retrieved from: <http://dsru.edu.ua/pedagogics/arhiv/31/23.pdf>